

Хай Бог розсудить їх

Клим Поліщук

(Із записної книжки)

Наша кінна сотня під'їздила до Чорного Острова. Впереді їхав на гнідій кобилі сотник Юхим Гонибіда і завзято покручував свої "прапорщицькі" вуса.—Колись він служив у московським війську і був там "прапорщиком". — Тепер він вже два роки "вірою і правдою" служить всім українським владам по черзі і називає себе "переконаним самостійником".

Про те, що він дійсно був "переконаний", свідчили настовбурчені чорні вуса і довжелезний оселедець, який уперто вилазив з-під елегантної шапочки-мазепинки. Решта його вбрання мало чим різнилася від вбрання інших старшин бригади. Одягнутий в старі німецькі гусарські штани і такий же старий уланський мундир, він часто згадував за свої широкі червоні шаровари і синій жупан, яких він позбувся в Ланцугі, коли попав туди після староконстянтинівської розрухи. Про цей Ланцут в нього залишилися дуже неприємні спогади і він знав про нього стільки негарних казок, як на голові волосся, хоч розповідав їх лише тоді, як був "під чаркою", або так, "не при собі"... Єдине, що його трохи втішало, це три злотних зірочки на ковнірі, з якими він мріяв доскочити до генеральського тризубця.

Іноді, при розмові зі своїми підвладними, він казав про себе: —Таких борців за Самостійну Україну не знайти в цілій нашій армії. Ось скоро два роки, як я не бачив ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри, і навіть не знаю, чи вони є на світі!..

І серед його підвладних були такі, що співчували й завидували одночасно.

Ідучи між лавами спілого жита та пшениці, він покручував свої вуса і думав: "От, якби так поталанило зробити це діло, то, напевне, підполковника дістав би!.."

Серед мрійно-сонної мовчанки золотих ланів де-не-де стрекотали пільні коники та перекликалися перепілки. Останні сонячні промені злотними гадюками плазували між придорожніми будяками і спалахували червоними іскорками на золотих хрестах поблизької сільської церкви. Вечірня тиша була байдуже напружена, як військовий тарабан, з якого мають вибивати "зорю"...

Зненацька через дорогу перебіг величезний рудий заєць і сховався в житі... Хтось з молодших козаків промовив:

— Буде зле...

Сотник повернув назад себе голову і, шукаючи очима того, хто це сказав, заговорив сам:

—Страхопудам завжди зле! Як битися з ворогами, так нічого всяким забобонам вірити... Козак мусить завжди бути козаком і на прикмети не покладатися...

— Що тут, пане сотнику, говорити! — обіззався підлесливим голосом бунчужний.—Торік в Соколовського скільки б не пішли куди з вами, так все було добре... Навіть краще вдавалося діло, як з самим Соколовським...

Звичайно, при інших обставинах, сотник Гонибіда такі розмови дуже любив, але на цей раз він не звернув ніякої уваги і знов захопився своїми вусами. В його голові весь час снувалися думки про те, як би так непомітно під'їхати до самого містечка і зачекати десь ночі, щоб якнайліпше виконати своє бойове завдання?..

Про це саме став думати і бунчужний, бо він ще з самого початку цієї подорожі, як тільки було сказано, що "необхідно вибити з Чорного Острова більшовиків", захоплено зголосився йти першим.

Не доїжджаючи три кілометри до містечка, сотня по команді сотника звернула набік й подалася в яр. На дні яру біла маленька річечка, а над нею шепталася зелена осока. Довгоногий чорногуз поважно ходив між осокою і жадібно хватав необережних жаб. Сотник повернувся до сотні:

—Злізайте, хлопці!—промовив тихо.—Тут зачекаємо ночі.

Козаки миттю скочили з кульбак і повідпускали попруги.

Після того, як виставили варту, всі зібралися до одного гурту і завели розмову про останній похід на Київ і про несподіваний відступ з нього.

—Якби поляки не втікали, то нічого більшовики не зробили б!—сказав бунчужний.

Сотник мовчки похитував головою і чогось всміхався.

—Дивіться, хлопці! Он полями якась баба суне! Може то передягнутий шпик?—гукнув один козак.

—Ай справді,—обізвалось декілька козаків.

— Затримати й привести сюди!—сказав сотник.

Але баба, побачивши їх, сама завернулася і стала йти просто до гурту.

Всі затихли і мовчки стежили за кожним її рухом.

—Добри вечір вам, добрі люде! — привіталась баба.

Привіталась і затихла. Маленька, зігнута, зморщена, стара, в обірваній спідниці й сорочці, нагадувала собою споконвічну мужицьку недолю. Глибоко запалими очами, здавалося, хотіла зазирнути в саму душу козацького сотника, а той сидів і суворо оглядав її нещасну постать.

—Хто ти така?—запитався нарешті.

—Січкарова Одарка з Пашковець... Шукаю своїх коней...

— А де ж вони?

— Хіба ж я знаю?.. Поляки забрали "на форшпана" разом з чоловіком...

— Ну, так чого вам шукати? Чоловік сам повернеться!—сказав сотник.

— Ой, горе мені! Чоловік мій на другий день повернувся, а коні навіки пропали!..
Ось вже тиждень минає, як я шукаю...

—Як же ж то так, що чоловік повернувся, а коні пропали?— знов сказав сотник.

—Чоловіка мого під Проскуровом убитого найдено... На дорозі лежав... Заколотий штиком...

Козаки тільки зітхнули. А сотник, зморщивши чоло, питався далі:

— А тепер ви звідки йдете?

— З Чорного Острова, паночку! — відповіла.

— Що ж там чути доброго?

— Нічого!

— Як так нічого? А військо там є?..

— Є, паночку, але небагато... Обірване, миршаве, люте...

— Гм... А яке ж те військо?

— Більшовицьке, паночку!

Сотник моргнув до бунчужного і той простяг до баби свою боклажку:

— Випийте трохи! — сказав. — Це вам не зашкодить...

Баба взяла в руку боклажку і помалу стала пити. Але не встигла проковтнути одної краплі, як закашлялась і розплакалась:

— Оттакої!.. То ж отруїтись можна?..

— Нічого! От закусить трохи, а потім розкажете нам — чого ви ходили до Чорного Острова і що там бачили?.. — сказав сотник.

Витираючи сльози, баба стала розповідати:

— Як було вбито мого чоловіка, то його знайшли й привезли до села таки наші, пашковецькі люди. Поховала я його, та й пішла шукати своїх коней. Питалася за ними скрізь по селах, шукала в Підволочиськах і в Проскурові, а вчора ранком — до Чорного Острова. Ходила до всіх начальників скаржитись, але ніхто нічого доброго не сказав мені. Так я проходила до самісінького вечора, а на ніч до одних бідних жидів попросилася. Вночі наїхали більшовики і стали всіх нищити, стріляти й рубати. Цілу ніч в місті була стрілянина, а на ранок все затихло й заспокоїлось. Вранці порадили мені ті жиди піти й поскаржитись за свої коні більшовицькому начальникові. Але як тільки я йому сказала про своє горе, то він так і розкричався. "Ти, — каже, — хахлацька морда, сама винувата! Нада було лошадьов ляхам не давати і мужа свого не пускати!" А коли я розплакалась, то мене випхнули за двері і сказали: "Пашла вон з цудова, щоб твого духу тут не було!"... Походила ще трохи між ними, та й пішла собі... Оце вже йду додому, а сама не знаю, чого йду... Тройко діток, поля немає, чоловіка немає і коні пропали...

Баба припала лицем до землі і стала хлипати. Великі, як горох, краплисті сльози котилися з її очей і падали на зелену траву, а козаки дивились і мовчали.

— Ну, бісові сини! — схопившись на ноги, скрикнув сотник. — Бач, до чого вже дійшло! Свої б'ють, чужі б'ють, треба й нам кого-небудь бити! Ану, хлопці, на коні!..

Козаки миттю опинились в кульбаках, а стара баба злякано дивилась на них і шептала:

— Ой, Боженьку!.. Та цетеж більшовики!

— Не бійся, бабо, ми свої люди! Петлюрівці...

— Петлюрівці?!

— Так, бабо!

— Таж вони в мене корову забрали... Може ви що порадите?..

Сотник дістав з кишені свої гроші, за які думав справити собі нові червоні шаровари і подав їх бабі.

— Візьми, бабо, ці гроші!.. Свої власні даю... Колись, як стріну тих, що забрали твою корову, так накажу повернути... А тепер, прошу тебе, розкажи й покажи мені, де і скільки саме стоїть більшовиків?..

Баба сховала за пазуху пачку новісіньких гривень і сказала:

— Розкажу, паночку, розкажу! Як поїдете цею дорогою, то так за одні гони від села, коло вітряка, що над дорогою, один тільки вартовий сидить, а ті всі в містечку гуляють... Той вартовий питався в мене за документи і казав, що начебто всіх петлюрівців побито, а самого Петлюру до неволі взято...

— Ну, а зброї в них багато, не знаєте? — спитався вже бунчужний.

— Було п'ять гармат, але три гармати на Волочиськ повезли.

— Слухайте, хлопці! — сказав сотник. — Під самим містечком розділимося на декілька частин і постараємось зайняти дороги до Волочиськ і Жмеринки, а я займу шлях на Староконстантинів.

— Добре, пане сотнику! — відповів за всіх бунчужний.

— А ти, стара, гляди мені! — повернувся сотник до баби. — Йди додому та нічого не кажи нікому, бо застрелю!..

Баба стала хреститися й присягатися, але її ніхто вже не слухав.

Козаки натягнули попруги і рушили в дорогу. Кожний з них мав собі на думці, як найліпше виконати дане завдання, а тому їхали мовчки й обережно.

Вечірня мла вкрила гори й доли і навколо панувала мертва тиша, коли сотник Гонибіда зупинився і сказав:

— Стій! Заки я пройдуся до вітряка і повернуся назад, ви розділіться на чоти і приготуйте кулемети.

Козаки не питали його, чого він туди йде, бо добре знали, що ніхто так добре не справиться з ворожим вартовим. З сотником поїхало два козаки.

* * *

Три тіні, скрадаючись, підійшли до самого вітряка.

— Вартовий! Ти спиш, вартовий!..

— Я тут! — почувся голос десь від землі і вслід за цим з'явилась темна постать людини з рушницею в руках.

— Спиш с... с... і не чуєш нічого!..—крикнув сотник. — Навіть не бачив, як ми на розвідку їхали?.. Спав, га?!.

— Ні, не спав! Я стомився і присів трохи відпочити!.. — виправдувався вартовий, пильно приглядаючись до сотника: його надто вразив знайомий голос.

— Як же ні, як спав! — перебив сотник. — Ледащо!..

— Хрест святий, що не спав! — присягався вартовий.

Сотника наче хтось обухом по голові вдарив. "Наче мій брат Хведір?—подумав сам про себе. — Та ж справжній більшовик так божитись не буде".

Нагнувшись вперед, він став пильно придивлятися до вартового, але в темряві не міг добре побачити його лиця. Він пам'ятав, що брат був безвусий і виглядав далеко молодшим від цього вартового.

— Хрест святий, що не спав! — говорив вартовий, боячись кари.—Я тільки що послав підвартового за зміною... Наш Залізняківський полк стоїть зараз же, як тільки в'їхати в містечко...

Сотник не сказав нічого. Він якось ніяково поворухнувся на коні, і враз, наче блискавка, мигнула шабля. Вартовий вимахнув руками й випустив з рук рушницю.

—Бра... бра...—прохрипіла перетята надвое горлянка вартового і він став падати додолу. Розчепірені пальці конвульсійно дряпали вогку землю, а в грудях щось шварготало, наче млинове колесо.

— Ні, це не брат! — старався заспокоїти себе сотник Гонибіда, але в його душі прокинулось давно страчене сумління й настирливо шептало йому про те, що сьогодні він став найбільшим злочинцем в світі, що сьогодні він став другом і братом Каїна...

Страшна й невідома сила тягла його до скривавленого трупа більшовицького вартового, але запалити сірнички він не одва— жився і боявся, щоб цим не загубити свого так добре наміченого плану наступу.

Нарешті махнув рукою і повернув коня. Ніяково повернули за ним свої коні й обидва його козаки. Адже ж вони добре чули отее страшне—"бра... бра..."

Три тіні швидко посунулись від вітряка і подались в напрямі містечка.

276

Глибоке, темно-синє небо здригалось в зоряних вогнях. Містечко мовчало і спало. Тільки десь далеко чулися низькі октави тамбовської гармонії і майже дитячий голос пісні:

Это будет последний и решительный бой!..

Тихі шепоти навшпиньки викрадалися з сонного містечка і зникали в полях. Під сотником заіржав кінь. Він садонув його під боки острогами і поїхав підтюпцем. Де-не-де в маленьких вікнах хаток блимало червоне світло і крізь шибки було видно чийсь голови, схилені над столами. Серед містечка церква, а коло неї дві гармати наготові. Далі базар з рундуками, а між ними розташовано безліч возів, під якими солодко спали стомлені вояки. В двох-трьох місцях горіло багаття, а коло нього сиділо по декілька хлопців і пражили в казанках молоко.

— Товаришу взводний! Кажись, наша розведка едет? — почувся один голос.

— Пускай себе едет... Она свое дело знает лучше нашего... — відповів другий голос.

— Как будто буденновцы...—знов заговорив перший голос.

— Какие там буденновцы? Буденновцы на Волочиск ушли. Эtotретьяго Интернационального...

Сотник Гонибіда аж дух затаїв. Тепер він майже все вивідав. Зоставалося тільки зараз же перейти до діла. Він скерував свого коня в бокову вуличку і подався на поле.

— Скоріше до своїх! — прошептав він до козаків. — Вони всі в наших руках!..

Рогатий місяць викотився з-за обрію й зараз же заховався в якусь перехідну хмарку, наче не хотів бути свідком того, що мало статись на землі. Густіші стали тіні навколо. Здавалося, поглибшав навіть сон і збільшився спокій. Багаття на базарі вже догоріло і тільки тліли маленькі іскорки. Все мовчало.

* * *

Ку-ку-рі-ку! — заспівав десь півень.

Ку-ку-рі-ку! — відкликнувся другий.

Тра-та-та-та-та та-та... — нагло заторохтів з одного кінця містечка кулемет.

Трр-ах... трр... ах трр-ах... — відкликнулися в другім кінці рушниці.

Ах-ах-ах...—голосно залунало в тихих садах. В містечку тривожно засурмила сурма, а слідом за нею загавкали собаки і заіржали коні. Попід тинами бігли півроздягнуті люди з рушницями в руках і кричали:

— Измена, товарищи, измена!.. Спасайтесь!..

Інші весь час крутилися між рундуками і сварилися між собою.

Тра-та-та-та-та-та-та... — почулося коло церкви і кулі зароїлися між самими рундуками.

— На Проскуров!.. — командував якийсь твердий голос, але через декілька хвилин бігли назад.

— На Волочиск!.. —лунав той самий голос.

На волочиськім шляху кипіло, як у вулику. Назустріч втікачам стало декілька темних людських постатей і два кулемети аж заливалися своїм диким реготом. Перелякані втікачі кидали рушниці, губили кашкети, лізли на тини, шелестіли коноплями і вкривали трупами запилену дорогу.

—На Староконстантинов... Староконстантинов...

Трр-ах... трр-ах... — почулося і звідти.

Рогатий місяць висунувся з-за хмари, чудний якийсь, наче спітнів. Зорі заховалися, поблідли. Світова зірниця соромливо моргала своїми променистими очима і не знала, куди їх подіти.

— Гг-ох!.. — гримнуло з гармати. — Гг-ах... Гг-ах...

В садах заметушилась гучна лука і захитала деревами.

— На коні і зі мною! — гукнув сотник Гонибіда, вийнявши з пахви шаблю. Тупіт кінських копит і окремі дикі вигуки замінили собою торохтіння кулеметів...

* * *

Світало. Якось чудно звучало півняче—ку-ку-рі-ку... В повітрі радісно закрикали чорні гайворони і стали кружляти над містечком.

— Чи всі повернулись? — спитався сотник своїх козаків.

— Два ранених маємо, — відповів бунчужний.

— Зараз же запрягайте вози і до своїх! Швидше!

Сам закрив рукою очі і журно похилився до гриви.

— Боже мій, Боже!.. Швидше! Швидше...

Коли довга валка возів, з двома гарматами в кінці, витягнулась аж за містечко, сотник покликав до себе двох козаків і подався з ними до вітряків.

Обезкровлене бліде лице трупа було тихе й спокійне, тільки в широко розкритих очах скам'янів безмежний жах, якого не знають живі люди. Буйні русяві кучері запилились і припали росю. Права рука залякла коло перетятого горла, з якого

витикалися білі хрящі і почорніла рурка горлянки, а ліва рука конвульсійно була зведена вгору, наче хотіла показати: Боже! Ти бачиш?!

Лице в сотника стало полотняним. Як загіпнотизований, дивився на трупа і не міг одірвати від нього своїх очей. Груді його важко підносились вгору і здавалося, що от-от на них трісне по всіх швах старий німецький уланський мундир.

Зліз з коня. Зняв з голови свою елегантну мазепинку і упав на коліна.

— Бра... бра... — заскиглив крізь сльози і не міг кінчити цього слова.—Бра... бра... бра...

Довгий оселедець схилився з голови і упав на чоло. Він з усіх сил шарпнув його правою рукою і з огидою кинув на бік.

—Бра... бра... брате! — вимовив нарешті і слідом за цим словом з його грудей вирвався страшний стон.

— Пане сотнику! Пане сотнику!—лементували козаки.

— Геть від мене, собаки!.. Собаки!.. Собаки!..

Миттю вийняв свою окровавлену шаблю і, повернувши й острим кінцем до себе, з цілою вагою свого тіла впав на нього грудьми...

* * *

По дорозі від Чорного Острова до Староконстантинова, недалеко від вітряка, стоїть невеличка могила з дубовим хрестом. Цікавий подорожній може прочитати такий напис: "Тут спочивають одної матері діти, брати: червоноармієць радянського полку ім. Максима Залізняка — Хведір Гонибіда і сотник другої запасової бригади військ УНР — Юхим Гонибіда. Полягли 5 липня, 1920 р. Хай Бог розсудить їх!"...

м. Товмач (Галичина),

1920р., 29 серпня